

КОНЦЕНПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ І ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Є.О.Сірокуров

аспірант кафедри релігієзнавства

Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова

У статті розглядаються питання про можливості духовної самореалізації людської особистості за умов глобалізації з позиції сучасної православної антропології. Висвітлюється вплив та масштабність наслідків глобалізації для людини та суспільства у сфері економіки, політики, психології та духовно-ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: особистість, глобалізація, православ'я, антропологія.

Невід'ємною рисою людської цивілізації останніх часів стала проблема глобалізації, яка виступає умовою секуляризації як сьогодишнього світу так і людини, а отже – справжнім викликом для єдиної соціальної установи, яка дотримується традиції, – Церкви. Сьогодні достатньо гостро стоїть питання розробки міждисциплінарних тем, які стосуються як сфери православного богослов'я, так і гуманітарних наук. Розкриття таких тем допомагає глибше розкрити межу підвалин як богословських, так і самих гуманітарних дисциплін. Однією з таких тем є тема особистості, її розуміння та характеристики.

Незважаючи на те, що в православному богослов'ї і антропології до теперішнього часу відсутнє чітко розроблене вчення про людську особистість, нам все ж необхідно спробувати хоча б контурно окреслити коло характерних ознак, за допомогою яких можна було б спробувати описати «людську особистість» за умов сучасного глобалізованого світу. Беручи до уваги масштаби економічного, політичного, психологічного та духовно-культурного впливу глобалізації на людину, варто дослідити особистість сучасності спираючись на роботи православних богословів сьогодення. Тим більше для нашої країни, де більшість населення внутрішньо орієнтовано на певні історико-культурні традиції та духовні цінності Православ'я, де Церква з усіх суспільних інститутів найбільше заслуговує на довіру, це дослідження є актуальним.

Варто звернутися до творів і концепцій тих церковних авторів, які спеціально розглядали проблему особистості у сучасному глобалізованому світі. Для аналізу ми беремо новітні публікації таких церковних авторів як Рогозянський А.Б., Кураєв А., Осіпов О.І., твори низки священників, церковних ієрархів та інші. Значимо також, що у світському релігієзнавстві, зокрема, у Україні, ґрунтовний аналіз цих концепцій до цього часу відсутній.

Отже, метою даної статті є дослідити ставлення Православної Церкви до людської особистості за умов сучасного глобалізованого мультикультурного світу.

Не зважаючи на активність у розвитку різноманітних теорій особистості психологічна наука так і не змогла виробити єдиної думки відносно структури особистості та і самого поняття особистості, яке іноді замінюється поняттям «індивідуальні особливості». Отже, усі описові характеристики особистості, які мають в матеріалістичній психології, не можуть дати відповіді, що ж таке особистість. Особистість людини не може бути зведена до однієї лише психіки та не може бути системно повно описана в раціоналістичних категоріях і поняттях, оскільки не відповідає нашому емпіричному пізнанню людини. Поняття особистості та самої людини багато в чому пов'язане з поняттям «духовності», тим більше коли воно розглядається релігійною, а особливо християнською, думкою. «Духовною є та людина, котра засвідчує про Святого Духа всередині свого серця та твердо знає, що вона є оселею Святого Триєдиного Бога» [7, 11]. Наш час поняття «духовної людини» розуміє зовсім інакше. «Багато людей схильні називати духовною людину, яка розвиває свої розумові здібності: вченого, художника, поета, актора. Таке тлумачення не приймається Православною Церквою. Звичайно, ми нічого не маємо проти вчених чи поетів, але не можемо називати їх духовними людьми в суворому православному сенсі слова» [7, 9].

Сучасна людина оголосила себе єдиним володарем і розпорядником власного життя. «Людина готова споживати позитивні для неї переживання, пов'язані з Церквою, тобто відмітити Різдво, Пасху або при нагоді потішити самолюбство («я теж православний»), але не готова на вчинки в ім'я тої віри, котру, як їй здається, вона сповідує. Брати щось із екзотичного світу віри, але за умов, що цей світ за-

лишиться екзотичним, таким собі туристичним тістечком. І звичайно, тільки брати, але нічого не віддавати, нічим своїм не поступатися...» [2, 234]. Отримуємо таку собі гру в релігійність, при чому людина сама обирає час і місце для того, аби бути релігійною. Основою таких суджень є саме положення про автономність, самодостатність і незалежність людини. «Нагадаємо лише, що в Православній Церкві погляд на життя як на власність людини беззастережно засуджується» [6, 11].

Однак слід особливо розглянути питання цінностей. На відміну від секулярних гуманістів, православні християне зовсім не ставлять на перше місце земне життя людини і все, що з ним пов'язане. Ця відмінність базується на інакшому розумінні як людини так і самої Церкви. «Головна справа Церкви – зцілення людини. Отже, Православна Церква є лікувальною душою, тому що коли зцілюється душа, тоді вирішується й багато інших важких питань» [7, 38]. Сучасний світ, створений людиною, поступово починає виходити з під контролю, впливати на саме людство та формувати певний світогляд. «Все, до чого торкається людина, перетворюючи на «ноосферу», не повинно заперечувати саму людину. А це імператив вже не технічний, а моральний, світоглядний» [1, 67].

Православно-богословська думка дає відповідь на питання співвідношення науки та релігії в житті людини та формуванні світогляду. «Світогляд може враховувати дані сучасної науки та технічного прогресу, але будуватися він все ж завжди буде виходячи з інших джерел й залучаючи інші компоненти. Світогляд відповідає на запити людини та формує ці запити. Наука відповідає лише на запитання «як» і рідше – «чому». Етика, філософія, міф, релігія говорять про «навіщо». Релігія надає цінності: заради чого людина живе, які цілі переслідує, куди йде, а наука говорить, якими шляхами можна дістатися» [1, 68]. Також Церква нагадує що можна володіти здобутками технічного прогресу та все ж не дозволяти їм впливати на світогляд [1, 76]. Зокрема, відомий сучасний православний богослов О.І.Осіпов характеризує сучасний стан людини як повну автономізацію її пізнавальної складової. «Шлях розуму, не очищеного від пристрастей правильним християнським життям, дуже показовий. Його небували в історії науково-технічні та інші досягнення у XX столітті супроводжуються появою таких же небувалих за своєю міццю сил руйнування» [9, 201].

Дійсно, сучасна атмосфера суспільства змушує навіть християнську людину поводитися далеко не по-християнськи, а оточуючі ставляться до проявів християнського життя якщо не ворожо, то неприязно або байдужо [5,

434]. Особливою сферою, де вже діють багато православних громадських організацій, як вказують деякі автори, є недопущення тотального контролю над людською особистістю (цифрова ідентифікація особистості, електронні гроші, уніфіковані бази даних і т.п.), перетворення її у товар, у модуль споживацько-технологічної системи без обличчя [4, 103].

Зараз у православному світі багато хто вказує на небезпеку виникнення «електронного концтабору», в якому особисте життя людини, її релігійний та світоглядний вибір можуть опинитися під жорстким впливом національних урядів, міжнародних органів влади, а головне – ніким не обраних впливових діячів періоду глобалізації: керівництва великих компаній, інтернаціональної бюрократії та медіакратії [4, 387]. Але чому Православну Церкву так непокоїть глобалізований мультикультурний світ і положення в ньому людини? Які принципово нові виклики поставила сучасність перед людством? На думку авторів однієї відомої серед православних читачів монографії з проблем глобалізації, у головна проблема полягає у спеціальному культивуванні сучасною цивілізацією *принципової духовної байдужості і релятивізму*. «Особливість сучасного духовного життя, – пишуть вони, – саме у тому, що диявол не буде вимагати від християн буквального відречення від Христа. Створюється світова система зла, котра прагне поглинути все людство з усіма його особливостями, й нехай люди в кого завгодно та у що завгодно вірять: у Христа, у Будду, у Магомета, у Кришну, у себе, у гроші або взагалі у ніщо, – тільки людина повинна прийняти цю систему, якщо хоче жити на землі» [4, 227].

Кожна епоха пропонує свої духовні й етичні виклики або, по меншій мірі, змінюються їхні форми, що природним чином припускає пошук нових відповідей, нових форм відповідей. «В наших сучасниках добрі побажання існують значною мірою окремо від іншої «правди життя», якщо не гірше: психологічно обґрунтовується почуття власної перевершеності та бажання судити зверхньо оточуюче життя, покривають загальну відсторонену, в'ялу, безвідповідальну позицію» [13, 6]. Отже, людська особистість не самодостатньою, вона не може задовольнятися собою. Вона завжди припускає існування інших особистостей, вихід із себе в іншого. Відношення особистості до інших особистостей є якісним змістом людського життя. Ці характеристики людської особистості ставлять основне питання сьогодення – питання остаточного сенсу життя людини. «Ми дуже погані християни, причому не за поодиноким проявом, а за самою суттю. В якомусь надзвичайно важливому значенні завдання свого життя ми

не тільки не виконуємо, але й не ставимо перед собою» [13, 8]. Отже людина живе із глибоким відчуттям безсенсовості власного буття, більше того, іноді вона навіть не намагається шукати його [13, 9-10].

Безумовно, нав'язане «постхристиянське» розуміння людини має свої деструктивні наслідки. «Це неминуче тому, що людина – істота теоцентрична: коли її позбавляють істинного Бога, вона створює неправдивих богів» [12, 283]. Для сучасної людини єдиною доцільною метою життя стає вона сама та ствердження самої себе в цьому світі. «Надзвичайно розповсюдженим став той тип свідомості, котрий зайнятий виключно самим собою та вдається до інших лише за для реалізації своїх амбіцій та інтересів» [13, 11]. Мова йде про внутрішній стан нашого суспільства, котрий породив особливе поле недовіри людини до людини. Теперішня моральна та ідеологічна криза повинна бути осмислена нами у всій її гостроті та глибині, бо що вона таке, як не криза наших душ [15, 46]. Людина зтикається з тим, що не може реалізувати релігійну складову власної душі у сучасному суспільстві, яке в свою чергу виключило Бога і Церкву із своїх засад [13, 39].

Православні християни по суті не є соціальними оптимістами. Вони дуже серйозно сприймають пророцтва Апокаліпсиса про те, що людство, все більше віддаляється від Бога примножуючи зло, котре дійде крайньої межі, за чим настане друге пришестя Христа. Людина і суспільство самі по собі не можуть досягти морального ідеалу. Особистість і соціум не можуть бути моральними без виховання та навчання, без підтримки добра і обмеження зла, в тому числі зла такого, котре є гріхом з точки зору Церкви, але визнається «нормальним явищем» у сучасному світі.

Сучасне «постхристиянське» суспільство все ж таки має витоки із суспільства християнського, а тому його глибинна структурна матриця має сурогатні християнські риси. «Церква в цілому залишилася на узбіччі прогресу, і прогрес обійшов її, склав свої власні уявлення, ідеали та цінності. Але неможна не помічати, як, незважаючи на падіння релігійного почуття у християнських народів, євангельське благовістя залишалося та залишається стрижневим сенсом нашої епохи, як і раніше визначає напрямки і теми полеміки, котру ведуть сучасна культура, соціальне життя, економіка» [13, 40]. Цим також пояснюється абсолютна принципова безплідність теперішнього часу як такого [13, 51]. Єдине що з такою легкістю пропонує людині сучасність, а та з радістю приймає, це повна атомізація суспільства та багатоманітність її наслідків [13, 145].

Отже, які характерні ознаки має сучасна людина в плані релігійного життя, точніше втрати самої релігійної складової власного життя? «Індивідуалістична свідомість, поперше, зовсім не здатна відчувати гармонію та доцільність навкруги, переживати відчуття вдячності до кого-небудь, включаючи й Самого Бога, адже будь-які благодіяння «собі улюбленому» вона приймає як належне. По-друге, вона не вірить у явне: у неминучість коли-небудь померти та піти на Суд, повністю втративши при цьому свою дорожочіну автономію – стан самодостатності та самовладдя, коли «все залежить тільки від тебе самого», єдине по-справжньому зрозуміле для неї. По-третє, нею цілком втрачений сам сенс суспільного богослужіння та приходського життя; в них, рівно як у себе вдома у келійній молитві, знаходишся «сам по собі», а не разом із громадою» [13, 161].

Також чітко вимальовуються основні принципи буття людської особистості за умов глобалізації. «Вся сучасна філософія життя міститься в тому, що у світі нема нічого спільного, а є тільки «я» та ще п'ять мільярдів схожих «я», котрі всі як один шукають як зручніше влаштуватися в сліпому та пасивному природному середовищі, яке слугує об'єктом цивілізаційного освоєння» [13, 169]. Основна духовна хвороба нашого сучасника – це безідейність, котра продукує повну байдужість до всього, що не стосується його самого або могло б стосуватися [13, 170].

Можна стверджувати, що на сьогодні кардинально змінився основний онтологічний вектор розвитку людини і суспільства. «Не можна не помітити, що основним лейтмотивом всього сучасного розвитку є *зростаюча автономія людини по відношенню до Бога, світу та інших людей*. У світі непомітно відбулася тиха, «бархатна» революція – революція індивідуалістичних орієнтирів та цінностей. Індивідуалізм став нормою суспільних, сімейних, політичних, виробничих відносин» [13, 242]. Розглядаючи проблему «прав» і «свобод» людини у сучасному світі, які в деяких випадках набули абсурдної форми, слід з'ясувати як Православна Церква трактує їх призначення у людському суспільстві. «По мірі секуляризації високі принципи невід'ємних прав людини перетворились на поняття про права індивідуума поза його зв'язком із Богом. При цьому охорона свободи особистості трансформувалася у захист свавілля (до тих пір, поки воно не шкодить іншим індивідуумам)» [10, 27].

На думку Православ'я головним проявом відходу людини від Бога і Церкви є гріховне життя [5, 34]. Для справжнього християнина, на відміну від секулярного антропоцентриста, коло гріховних діянь не обмежується злочина-

ми проти іншої особистості чи суспільства. Для християн гріх – це порушення заповідей Божих, незмінних, як сам Господь. Церква покликає викривати гріховні діяння, спонукаючи людей до покаяння та виправлення [9, 234]. Постає питання – звідки ми отримуємо таку світоглядну модель та ще й в масштабах планети. Відповідь вже не є секретом для жодного, хто замислювався над цим, тим більше для такого потужного соціального інституту як Церква. «Зараз в якості моделі ідеального суспільства нам пропонують Захід із його егоїстичною іудейською мораллю наживи. Держави цього конгломерату давно відійшли від християнства з його ціннісною шкалою» [14, 266]. Як пише диякон Андрій Кураєв, «верстати та машини Європа віддає перевагу ввозити із третього світу, сама ж віддає перевагу виготовляти та експортувати технології, причому не тільки промислові, але й соціальні, й психологічні, й рекламні» [1,90].

Отже, виникає запитання: «що робити?». Православна Церква, як традиційний соціальний інститут, має власну відповідь на непрості виклики глобалізації. У першу чергу суспільство потребує збереження і захисту моральних норм [13, 37]. Християнин повинен розвивати в собі вміння наставляти одновірців, чинити на них позитивний вплив, при необхідності виявляти такі особисті якості, як вміння врозумляти, зміцнювати та вказувати [13, 394]. Православ'я має свою чітку позицію щодо розуміння людини. «Добре відомо, що східна богословська думка розуміє людину як істоту не автономну, а таку, яка цілком впроваджує себе тільки у спілкуванні з Богом. Її природа визначається тим, що вона є образ Божий» [12, 213]. «Християнська православна антропологія вбачає справжню гідність людини не в її самостійній цінності як центру світу, але в розкритті в ній образу та подібія Божого, в її уподібненні Творцю на шляху духовного зростання» [11, 82]. «З християнської точки зору суспільство та культура нероздільні, й вульгарне зведення всіх запитів людського життя до одної спрощеної схеми – наприклад, соціально-економічних потреб – суперечить самій природі людини. Тому одне з найвеличніших зобов'язань тих, хто приймає християнське Одкровення, полягає в тому, щоб вміти оцінювати та судити історію на засадах здорового (або кафолічного) погляду на людське, яке охоплює запити й духа й тіла в нероздільній єдності» [12, 300]. Цим поглядом на весь розвиток людства і окремої особистості, зокрема, характеризується, на думку богослова, православна людина.

Православна Церква не відмовляється від заклику позбутися гріха та до духовної єдності людства [8, 15-16]. Світ все більше та інтенсив-

ніше тисне на нас, людей, сучасна мультикультурна традиція виховує у характерному для неї дусі. Цей непростий виклик глобалізації потребує гідної відповіді з боку Церкви. «Сучасна православна традиція повинна протиставити цьому з'єднання людей разом, даючи їм спільне підґрунтя, привід до спільного діяння, спільної відповідальності, спільність життя та інтересів» [13, 243]. Для усунення внутрішнього дисбалансу та відновлення гармонії у складі людської природи перш за все необхідно внутрішнє бажання людини, її реальна готовність і практичні дії по прийняттю волі Божої.

У наш суперечливий час сім'я, як основа суспільства та умова нормального розвитку людини, переживає глибокий занепад. «Вкрай важливу роль набуває у сучасному світі сім'я, котра перетворюється поступово на один із небагаточисельних оплотів віри та моральності» [5, 404]. Іноді, на рівні суспільної думки, релігійність вважається таким собі катарсисом певного кола людей у суспільстві, а сама церква прирівнюється до психотерапевтичної установи. «Неможливо звести функції Церкви до психологічної допомоги або прекраснородушного поводження на манер протестантських громад. Змінити та піднести людину – така загальна місія Церкви. Що ж до «сімейної програми», вона у сучасних умовах виступає як перший необхідний крок Церкви та перший її засіб, який виховує. Це повинно бути нашою адекватною відповіддю на дії духа століття цього – атомістичного, антисоборного за своєю суттю, такий що провокує нас на відокремлення, конкуренцію та переслідування кожним свого інтересу» [13, 192-193].

Для православного християнина важливим є не тільки усвідомлення вище наведеного, але й конкретні практичні дії, покликані об'єднати його з іншими одновірцями та Богом [13, 245]. Навіть таке недосконале створіння, як людина, може отримати від Бога прощення всіх своїх гріхів, прийшовши до істинного покаяння перед своїм Творцем. «Православ'я оцінює людський стан як ненормальний та хворобливий (такий, що занепадає), пропонуючи для зцілення покаяння» [3, 74]. Але не слід знімати відповідальності за стан людської особистості і з самої Церкви, перед якою постає завдання порятунку людини через Євангеліє [3, 26]. «Кінцеве ж завдання християнської антропології – вказати людині шлях до порятунку від того, що спотворює її справжній образ, й спрямувати людину на шлях духовного зростання та з'єднання зі своїм Творцем, за образом Якого вона створена» [8, 17].

З наведеного та проаналізованого вище матеріалу можна зробити наступні висновки. На думку Православної Церкви, яка не ста-

виль людське життя на перше місце в ієрархії цінностей, сучасна людина сприймає саму себе як автономну, самодостатню та незалежну істоту, середовищем буття якої є атомізоване суспільство доби глобалізації. Участь у глобалізаційних проектах, внаслідок маніпуляційних дій нав'язаних Західною цивілізацією, згубно відбивається на духовно-моральному стані особистості та здатна привести до зміни свідомості, втрати традиційних моральних ідеалів і цінностей. Втрата релігійної складової

власного життя та безідейність глибоко вразили нашого сучасника. За таких умов, коли онтологічний вектор розвитку людини набув ознак гріховності, суспільство потребує збереження та захисту моральних норм, родини та батьківства. Для православної людини, як для образу і подоби Божої, важливим є не тільки усвідомлення своєї недосконалості, але й конкретні справи, зокрема справжнє покаяння, прийняте Творцем.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Диакон Андрей Кураев*. Диспут с атеистом. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 238 с.
2. *Диакон Андрей Кураев*. Почему православные такие?.. – М.: Подворье Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2006. – 516 с.
3. *Иерей Владимир Елесеєв*. Православный путь ко спасению и восточные оккультные мистические учения. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2004. – 188 с.
4. *Иеродиакон Авель (Семенов), Александр Дроздов*. Знамение пререкаемо. Глобализм, цифровая кодификация личности и печать антихриста. – Шестодневъ. Православное братство во имя свт. Василия Великого, 2002. – 312 с.
5. *Калинина Галина*. Что играет мной? Страсти и борьба с ними в современном мире. – Москва: Лепта Книга, 2007. – 234 с.
6. *Медведева И.Я., Шишова Т.Л.* «Кто соблазнит малых сих...» СМИ против детей. – Клин: «Христианская жизнь», 2007. – 116 с.
7. *Митрополит Иерофей (Влахос)*. Православная духовность. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006. – 96 с.
8. *Митрополит Минский и Слуцкий Филарет*. Православное учение о человеке // Православное учение о человеке. Избранные статьи. – Москва – Клин: Синодальная Богословская комиссия. Издательство «Христианская жизнь», 2004. – С. 5-17.
9. *Осипов А.И.* Путь разума в поисках истины. – М.: Издание Сретенского монастыря, 2004. – 264 с.
10. *Основы Социальной концепции Русской Православной Церкви*. – М.: Начало, 2000. – 124 с.
11. *Протоиерей Максим Козлов*. 400 вопросов и ответов о вере, церкви и христианской жизни. – Издание Сретенского монастыря, 2006. – 334 с.
12. *Протопресвитер Иоанн Мейендорф*. Живое предание. Свидетельство Православия в современном мире. – М.: Паломник, 2004. – 312 с.
13. *Рогозянский А.Б.* Наш современник в Церкви и в мире. – М.: «Лепта-Пресс», 2003. – 188 с.
14. *Священник Родион*. Люди и демоны. – СПб., 2007. – 162 с.
15. *Сурова Л.В.* Искание высот. Сборник статей по вопросам духовного воспитания и развития личности. – Клин: «Христианская жизнь», 2004. – 226 с.
16. *Хоружий Сергей*. Православно-аскетическая антропология и кризис современного человека // Православное учение о человеке. Избранные статьи. – Москва – Клин: Синодальная Богословская комиссия. Издательство «Христианская жизнь», 2004. – С. 154-167.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2009 р.